

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ I (12. Hafta)

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı

Havza Genelgesi

Amasya Genelgesi

Erzurum Kongresi

Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliği Görevi ve Samsun'a Çıkışı

İzmir'in kaderinin Paris'te belirlendiği sırada İstanbul'daki İngiltere hükûmeti temsilcisi, İstanbul hükûmetine bir nota vererek, Doğu Karadeniz Bölgesinde Rumlara yapılan saldırıların önlenmesini ve bölgedeki asayişsizliğin giderilmesini istemiştir. Aslında Samsun, Vezirköprü ve Merzifon civarında Pontus Rum çetelerinin Müslüman ahaliye saldırıları bu tarihlerde artmış, fakat İtilaf devletleri işi tam tersinden alarak bu bölgede meydana gelen olayların sebeplerini Türklerin Hristiyanlara karşı saldırıları olarak değerlendirmişlerdi. İngilizler, Karadeniz Bölgesi'nde asayiş sağlanmadığı takdirde buraları da işgal edeceklerini İstanbul hükûmetine bildirmişlerdi.

Hükûmet, İtilaf devletlerinin baskıları sonucu, bölgedeki asayişî sağlamak amacıyla ordu müfettişliği kurdu. Doğu Anadolu'da oluşturulan IX. Ordu Müfettişliği'ne Mustafa Kemal Paşa tayin edildi. Paşa'ya verilen talimata göre Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Samsun şehri yöneticilerine ve bu bölgedeki askerî birlik komutanlarına gereken emirleri verebilecekti.

Bu geniş yetkilerle 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesi, silah arkadaşları ile Şişli'deki evinde yaptıkları sohbetlerde aldıkları Anadolu'ya geçmek kararını gerçekleştirmektir. Kendisine Anadolu'da verilen bu görev hareket zamanının geldiğini gösteriyordu. Bu ilk gelişme sonrasında ise adım adım “Hakimiyet-i Milliye'ye dayalı kayıtsız şartsız bir Türk Devleti kurmak” yolunda ilerleyecektir.

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 Pazartesi günü kendisiyle birlikte 19 kişilik bir heyetle Samsun'a çıktı. Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra bölgedeki durumu Harbiye Nezareti'ne bildirmiş, gerçek suçun bölgede hak talep eden Rum ve Ermeni çetelerinde olduğunu, İngilizlerin bunları desteklediğini anlatmıştır. Ayrıca, İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinin ordu ve milleti içten yaraladığını belirterek bu haksız tecavüzü sindiremeyeceklerini ve kabul edemeyeceklerini açıklamıştır. Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşalara çektiği telgraflarla da Anadolu'da olduğunu onlara haber vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa için tarihî görev başlamış bulunuyordu. Bundan sonra Osmanlı Devleti, bir süre iki elden idare edilecekti. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, gittiği her yerde halkın arasına girerek İstanbul h k meti gibi onları s k nete davet etmeyip, tam tersine düşman işgaline karşı harekete geçirmeye çalışacaktı.

Millî Teşkilatlanma ve Genelgeler

Havza Genelgesi

Samsun'da bir hafta kalan Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin varlığından dolayı burasının pek güvenli olmadığını düşünerek 25 Mayıs 1919'da Havza'ya geçti. Bu bölgedeki Rumların taşkınlıklarını önleyerek bölgenin asayişini sağladı. Anadolu'nun çeşitli merkezlerindeki kolordulardan düzenli olarak bilgiler aldı.

28 Mayıs 1919'da Havza'dan bütün komutanlara, yöneticilere ve millî kuruluşlara gönderdiği genelge ile yabancı işgallerinin giderek genişlediğini, bütün yurdun düşmanlar tarafından çevrilmiş bulunduğunu, bu işgallerin büyük ve heyecanlı mitinglerle protesto edilmesi gerektiğini bildirdi. Bu ikaz üzerine memleketin her köşesinde İzmir'in işgaline tepki olarak mitingler yapıldı. Özellikle İstanbul'daki mitinglerin çok heyecanlı geçmesi İtilaf devletlerini kızdırdı.

Mustafa Kemal Paşa'nın milleti mücadeleye sevk eden bu çalışmaları İngilizlerin gözünden kaçmadı. İstanbul hükûmetine baskı yaparak Mustafa Kemal'in İstanbul'a çağrılmasını sağladılar (8 Haziran 1919). Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki görevini sonuna kadar sürdüreceğini ve İstanbul'a dönmeyeceğini bildirdi.

Amasya Genelgesi

Bir aydan beri idareciler, askerî makamlar, millî teşekküller ve halkla yapılan temaslar ve yazışmalar Mustafa Kemal Paşa'ya cesaret vermiş ve millî harekâtın hızla gelişmekte olduğunu işaretliydi. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın bir komutan olarak, genel durumu artık idare etmesi mümkün değildi. Çünkü İstanbul'a dönmesi hakkında verilen emri dinlememesinden ve İngilizlerin ona karşı gittikçe artan şüphelerinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın görevinde kalamayacağı açıktı. O, girişeceği teşebbüslerin ve yapacağı işlerin bir an önce kişisel niteliğinden çıkarılmasını ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir heyet adına yapılmasını istiyordu.

Mustafa Kemal ve beraberindekiler 12 Haziran 1919'da Amasya'ya geldiler. Halk gelenleri büyük bir coşku ve heyecanla karşıladı. Refet Bey, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'in de katkılarıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce hazırlamış olduğu metin üzerinde yapılan çalışmalardan sonra Amasya Genelgesi (Tamimi) kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Cevat Abbas Bey'in kaleme aldığı metin 21-22 Haziran 1919'da yayınlandı.

Amasya Genelgesi'nin hükümleri şunlardır:

1. Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.
2. İstanbul hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.
3. Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
4. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle cihana duyurmak için her türlü baskı ve kontrolden uzak bir millî heyetin varlığı zaruridir.
5. Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta hemen millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.

6. Bunun için bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olan en kısa zamanda yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.

7. Her ihtimale karşı, bu mesele millî bir sır olarak tutulmalı ve temsilciler, gereğinde yolculuklarını kendilerini tanıtmadan yapmalıdır.

8. Doğu illeri adına, 10 Temmuz'da, Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar öteki illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas Genel Kongresi'ne katılmak üzere hareket ederler.

Amasya Genelgesi millî egemenliğe dayalı yeni bir Türk Devleti'nin kurulması için atılan ilk adımdır. Genelge ile İstanbul hükûmetinin üzerine düşen görevi yerine getiremediği belirtilerek, millet bağımsızlık için mücadeleye davet ediliyordu. Amasya Genelgesi, bu nedenle bir “ihtilâl beyannamesi” olarak da nitelendirilmektedir. İstiklal ve millî hâkimiyet prensipleri Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararlarında da etkili olmuştur. Sivas'ta yapılacak olan kongrenin duyurulması ile işleri yürütme imkânının bu kongreye devir edileceği öngörülmüyordu. Bu amaçla millî cemiyetler ve belediyelerin üye seçip Sivas'a göndermesi isteniyordu. Böylece demokrasinin elden bırakılmadığı açıkça görülmektedir.

Türk İstiklal Savaşı'nın ve inkılap tarihinin çok önemli bir belgesi sayılan Amasya Genelgesi'nde, İstiklal Savaşı'nın gerekçeleri ve yöntemi ortaya konmuştur. Adeta Milli Mücadele'nin rotasını çizen bir belgedir. “Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararının kurtaracağı”, “millî heyet”, “millî bir kongre”den bahsedilmesi, millî iradeye önem verileceğinin göstergesidir. Bu bakımdan, söz konusu belge, Millî Mücadele tarihinin önemli bir belgesi olmakla birlikte Türk Demokrasi Tarihi açısından da ayrı bir değer taşımaktadır.

Erzurum Kongresi

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da

Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Genelgesi ile genişleyen faaliyetleri İngiltere'nin baskısının artmasına yol açtı. İstanbul hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmesi için çalışmalarına başladı. Mustafa Kemal Paşa bu şartlar altında 26 Haziran 1919'da Amasya'dan ayrılıp, ertesi gün Tokat'a geldi. Burada da millî teşkilatın önde gelenleriyle görüşmeler yaparak Sivas'a geçti. Bu tarihlerde Elazığ Valiliğı'ne tayin edilen Ali Galip Bey de görev yerine gitmek üzere Sivas'a gelmiş bulunuyordu. Burada Sivas Valisi Reşit Bey'i etkileyerek Mustafa Kemal'in tutuklanmasını teşvik ediyordu. Fakat Ali Galip'in bu çabaları boşa çıktı.

Mustafa Kemal ve beraberindekiler 3 Temmuz günü asker ve ahalinin samimi tezahüratı arasında Erzurum'a vardı. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı günden beri İngilizlerin yakın takibinde bulunuyordu. Onun çalışmalarından kuşkulanan İngilizler İstanbul'a getirilmesi için İstanbul hükûmeti üzerinde baskı yapmaya başlamışlardı. Bu baskılar neticesinde, hükûmet O'nu İstanbul'a getirmek için çeşitli tedbirler almış, fakat bunda başarılı olamamıştı. Amasya Genelgesi, peşinden Erzurum'daki çalışmaları hükûmetin kesin bir karar almasına sebep oldu.

Yaklaşık bir ay süren “yazışmalar” 8 Temmuz 1919’da sona erdi; İstanbul, Mustafa Kemal Paşa’nın resmî görevine son verdi. Mustafa Kemal Paşa da aynı günün akşamı askerlikten istifa ettiğini Padişah Vahdettin’e bildirdi. O, 9 Temmuz’da yayınladığı beyannamede, mübarek vatani ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni isteklerine kurban etmemek için, çalışmaya resmî sıfatı ve askerlik görevi engel olmaya başladığından istifa ettiğini duyurdu.

Mustafa Kemal Paşa’nın askerlikten istifası, onu statü olarak sıradan bir Osmanlı vatandaşı durumuna sokmuştu. Bundan sonra Erzurum ve Anadolu’daki konumu Kazım Karabekir Paşa ile diğer komutanların kendisi hakkında göstereceği tutuma bağlıydı, bu sebeple kendisi de endişeliydi. Fakat Kazım Karabekir Paşa’nın kendisini ziyaret ederek kolordusu ile birlikte emirlerine eskisi gibi hazır olduklarını söylemesi Mustafa Kemal Paşa’yı rahatlatmıştı. Kazım Karabekir’in bu sözü Milli Mücadele’nin devamlılığı açısından çok mühim bir destek olmuştur.

Erzurum Kongresi ve Kararları

Mustafa Kemal Paşa istifa ettiğini 9 Temmuz'da Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bildirmişti. Bunun üzerine cemiyet, 10 Temmuz'da Paşa'ya "Mücahid-i Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" şeklinde bir başlık taşıyan yazısını göndererek cemiyetin Heyet Başkanlığı'nın kendisine verildiğini arz etti. Bu cemiyet onu bağrına basan belki de ilk sivil kuruluş idi.

Merkezi İstanbul'da bulunan Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Doğu Anadolu'da birçok ilde şube açmıştı. Bilindiği üzere bu teşkilatlar, Ermeni tehlikesinin önüne geçebilmek ve Osmanlı topraklarının parçalanmasını önlemek için kurulmuştu.

Kurulan bu şubelerin hedeflerini gerçekleştirebilmeleri ve bu tür zararlı faaliyetlerin önüne geçebilmeleri için ortak bir hedef belirlemeleri ve birlikte çalışmaları gerekiyordu. Bu sırada Trabzonlular da Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafında kararlar alarak bölgede bir Pontus Rum Devleti kurulmasına karşı çalışıyorlardı. Her iki cemiyet için ortak olan tehlikeye karşı bu kongrenin Erzurum'da toplanmasına karar verilmiş ve kongrenin 10 Temmuz 1919'da toplanacağı duyurulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldiğinde kendisini bu kongrenin hazırlıkları içerisinde buldu. Delegelerin vaktinde Erzurum'a gelememeleri yüzünden kongrenin 23 Temmuz'da yapılması kararlaştırıldı. Kongre çalışmaları Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişiyle hızlandı.

Erzurum'da bulunan İngiliz Yarbay A. Rawlinson kongrenin toplanmasını önlemek için elinden geleni yaptı, fakat kongrenin toplanmasını önleyemedi. Rawlinson mütarekenin tatbiki için Erzurum'da görevlendirilmişti. 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'ne Erzurum, Trabzon, Sivas, Bitlis ve Van vilayetlerinden 56 temsilci katıldı. Mustafa Kemal Paşa Erzurum delegeesi olarak katıldığı kongreye başkan seçildi.

Mustafa Kemal Paşa kongreyi açış nutkunda dünyanın ve memleketin genel durumunu izah etmiş ve kongre çalışmalarının hedef ve maksatlarını memleket ve dünya kamuoyuna şu şekilde açıklamıştı: “*Mukadderatına hâkim bir millî iradenin ancak Anadolu’dan çıkabileceği ve millî iradeye dayanan bir millî meclisin kurulması ve kuvvetini millî iradede alacak bir hükûmetin teşkili*”. Bu ilkeler vatanın kurtuluşu için ilk hedef olarak gösterilmişti.

Kongrenin toplandığı 23 Temmuz 1919 günü Mustafa Kemal Paşa’nın açış nutku henüz yayınlanmamışken, İstanbul’da telgrafla yayınlanan ajansta, Anadolu’da karışıklık çıktığı, anayasaya aykırı olarak Meclis-i Mebusan adı altında toplantılar yapıldığı, bu toplantının padişahın haklarına ve vatanın menfaatine aykırı olduğu ve bu hareketin askerî ve millî makamlar tarafından önlenmesi bildiriliyordu

İstanbul'un bu telgrafına, 24 Temmuz'da "Umumî Kongre" imzasıyla verilen cevapta bütün suçlamalar reddedilmiş, kongre faaliyetlerinin, vatanın bütünlüğünden, milletin kurtuluş ve istiklalinden başka hiçbir gaye gütmeyeceği kesin olarak belirtilmişti. Kongre ilk olarak merkezi İstanbul'da bulunan "Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"nin Erzurum'a nakline ve doğu bölgesinde değişik isimlerle, fakat aynı gaye ile kurulmuş olan diğer cemiyetlerle birleşerek "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" adı altında toplanmasına ve alınacak kararların yayınlanmasına karar vermişti. Kongre 7 Ağustos 1919'da yayınladığı beyanname ile çalışmalarına son verdi.

Millî mücadele için son derece önemli olan Erzurum Kongresi'nin aldığı kararlar şunlardır:

1. Doğu Anadolu ile Trabzon ve Canik (Samsun) Sancağı hiçbir sebep ve bahane ile Osmanlı Devleti'nden ayrılması mümkün olmayan bir bütündür.
2. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı, millet birlik olarak kendisini müdafaa ve mukavemet edecektir.
3. Vatanın ve istiklalin muhafaza ve teminine İstanbul hükûmeti muktedir olmadığı takdirde, gayeyi temin için Anadolu'da geçici bir hükûmet kurulacaktır.
4. Kuvâ-yı Milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak esastır.
5. Hristiyan azınlıklara siyasî hakimiyet ve sosyal dengemizi bozan imtiyazlar verilemez.

6. Manda ve himaye kabul olunmaz.

7. Millî bir meclisin derhal toplanmasına ve hükûmet işlerinin meclisin denetimi altında yürütülmesine çalışılacaktır.

8. Milletimiz insani ve medenî gayeleri kabul eder, sanayi ve iktisadi ilerlemeyi takdir eder.

Erzurum Kongresi bu kararları ile bölgesel olmaktan çıkmış, vatanın bütününü ilgilendiren ve kendisinden sonra meydana gelecek bütün olayları etkileyecek bir durum almıştır. Sivas Kongresi, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması millî ve bağımsız ruhunu Erzurum Kongresi'nden alır.

Erzurum Kongresi'nin kapanış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa'nın; *“Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir”* sözleri de bu kongrenin önemini vurgulamaktadır.

Kongre sonunda 9 kişilik Temsil Heyeti seçildi, kongre adına her türlü karar verme yetkisi bu heyete verilmişti ve bu heyetin başkanı Mustafa Kemal Paşa idi. Böylece Mustafa Kemal Paşa millî hareketteki liderlik rolünü fiilen de almış oluyordu.

Erzurum Kongresi, Erzurum ve Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum)'dan başka Anadolu'nun diğer vilayetlerinde de gereken etkiyi yapmıştı. Aynı tarihlerde Alaşehir'de yapılan kongre ile irtibata geçilmiş, 24 Ağustos 1919'da "Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal" imzalı bir telgraf gönderilmişti. "Alaşehir Kongresi Riyaseti"ne başlığını taşıyan bu telgrafta, *"Alaşehir'deki toplantı bütün Vilâyât-ı Şarkıye halkı üzerinde pek samimî bir tesir uyandırmaktadır. Esasen İzmir için kalbi kan ağlayan bura halkı bu teşebbüse bütün ruh ve mevcudiyetiyle katılmaktadır. Duygularımızın adı geçen heyete iletilmesini rica ederiz"*. deniliyordu.

Bu telgrafa verilen cevapta, “Kardaşlar, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk-ı Millî’ye Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi’nin Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerine gösterilen samimi teveccühünden son derece duygulandık. Her iki kongrenin âciz reisi bulunmaklığım sebebiyle teşekkür ederim. Doğudan batıya genişleyecek vatanperver teşkilatınızla batıdan doğuya genişleyecek teşkilâtımız amacına ulaşınca o gün en büyük bayramımız olacaktır” deniliyordu. Böylece aynı gaye etrafında toplanmış olan iki hareket irtibata geçmiş oluyordu. Erzurum Kongresi ile başlayan bu irtibat, Sivas Kongresi’nden sonra birleşme safhasına geçebilecektir.

7 Ağustos 1919'da Erzurum Kongresi sona ermiş, uzun ve yorucu bir çalışma dönemi geride kalmıştı. Fakat yapılmak istenen işler daha yeni başlıyordu, Erzurum Kongresi millî gayeye ulaşmak için daha ilk basamaktı. Kongrenin hedeflerine ulaşması gerekiyordu. Bu sebeple kongreden hemen sonra kongre kararları ve beyannâmesi yurdun her tarafına dağıtılmış, Doğu Anadolu'daki teşkilâtlar birleştirilmişti. Bunun dışında Sivas'ta yapılması planlanan bir kongre vardı. Bu kongrenin hazırlıkları da Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'dan ayrılacağı güne kadar devam etti.

Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin en önemli kararlarından birisi, 21 Ağustos 1919 tarihli toplantısında Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum Hemşeriliği'nin teklif etmesidir. Bu konuda alınan kararda, “*Erzurum tarihinde özel bir yeri bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya hususî bir heyet gönderilerek şehrimizin hemşeriliğini kabul etmesi için istirhamda bulunulması kararlaştırıldı*” deniliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum hemşeriliği, Cavit, Kazım ve Süleyman Necati Beylerin bir gece Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum'da Çaykara'daki evinde ziyaretleri sırasında gündeme gelmişti. O gece sohbet sırasında kongrede alınan kararlardan, Meclis-i Millî'nin hemen toplanması gerektiğinden bahsedilmişti. Bu sohbette Mustafa Kemal Paşa, kendisinin Erzurum'dan milletvekili seçilmek istediğini, bu tarihî şehre hizmet etmekten şeref duyacağını söyledi.

Fakat bir pürüz vardı; seçim kararnamesine göre, o zaman mebusların adaylıklarını koyabilmeleri için o vilâyet halkından olmaları gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın durumunu güçlendirmek düşüncesinde olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden Kazım Bey (Yurdalan), Erzurum'un geçmişte yetiştirdiği kahramanlar arasına bir kahramanın daha girmesi şerefının verilmesini, bunun için de nüfusunun Erzurum'a nakline izin vermesini rica etti. Mustafa Kemal Paşa da böyle bir teklifi kabul etmeyi şeref bildiğini söyleyerek teklifi kabul etmiştir.

Bundan sonra Sivas'a yolculuk hazırlıkları içerisinde olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yol masrafları gündeme gelmiştir. Kongre nizamnamesine göre, Temsil Heyeti'nin masraflarını karşılamak Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının görevi idi. Mustafa Kemal Paşa ile sık sık görüşen Kazım Bey, bir gün cemiyete gelerek, Paşa'nın yola çıkmasını sağlamak için para bulunması gerektiğini söylemişti. Fakat Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti elindeki paraları kongre masrafları için harcamış, geriye yalnızca seksen lira kalmıştı. Temsil Heyeti için en az bin liraya ihtiyaç vardı. Erzurum merkezi Heyet-i Fa'ale üyelerinden emekli Binbaşı Hatunoğlu Süleyman Bey elindeki 900 lirayı bu iş için kullanılmak üzere vermiştir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Erzurum'dan Sivas'a giderken para yönünden çok büyük sıkıntılar çekmişler, bu para sıkıntısını biraz da olsun azaltmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler son hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan iki otomobil ile ayrıldılar. Mustafa Kemal Paşa, 30 Eylül 1924'te Erzurum'a tekrar geldiğinde yaptığı konuşmasında şöyle diyordu: *“Bu muhterem halk beni bugünkü gibi uğurlamıştı. O günün vicdanımda yer alan hatırasını, derin bir duygu ile yâd etmek isterim”*.

Milli Mücadele için Erzurum'dan sonra önemli bir durak daha vardır o da Sivas'tır. Sivas'ta yapılacak kongre için her bakımdan tüm vatani ilgilendiren konuların konuşulup karara bağlanacağı yer olacaktır.